

ГУМАНІТАРНИЙ БЛОК

УДК 94 (47+57):930.22+821.161.2+821.161.1

DOI: 10.30838/J.BPSACEA.2312.261021.90.806

**ГУСТИНСЬКИЙ ЛІТОПИС: ДОКУМЕНТАЛЬНА ПАМ'ЯТКА
УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ XVII СТОЛІТТЯ**

САВЧЕНКО С. В.¹, канд. іст. наук, доц.,

ПРОКОФ'ЄВА К. А.^{2*}, канд. філол. наук, доц.,

РЕШЕТИЛОВА О. М.³, канд. пед. наук, доц.

¹ Кафедра документознавства та інформаційної діяльності, Національна металургійна академія України, пр. Гагаріна, 4, 49005, Дніпро, Україна, тел. +38 (056) 746-30-87, e-mail: doc_info@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3615-2343

^{2*} Кафедра документознавства та інформаційної діяльності, Національна металургійна академія України, пр. Гагаріна, 4, 49005, Дніпро, Україна, тел. +38 (056) 746-30-87, e-mail: doc_info@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-4242-3346

³ Кафедра документознавства та інформаційної діяльності, Національна металургійна академія України, пр. Гагаріна, 4, 49005, Дніпро, Україна, тел. +38 (056) 746-30-87, e-mail: doc_info@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-7975-0773

Анотація. Українська історична думка XVII ст. – цікавий інтелектуальний феномен, генеза та соціокультурне функціонування якого відбувалися на тлі політичного, геополітичного та міжконфесійного протистояння в Східній Європі. В українській історіографії цей період культурного та інтелектуального розвитку дістав назву «перше українське національно-культурне відродження». Його властивою ознакою було зростання інтересу суспільства до історичної пам'яті, зокрема, до пам'яті про давньоруську добу як витоки Русі-України, що намагається віднайти своє місце серед інших народів Європи. Поміж пам'яток історичної думки цього періоду привертає увагу «Густинський літопис», авторство якого дотепер виступає предметом дискусії. Літопис, попри концептуальну залежність від польської літератури, спирається на власну концепцію, в рамках якої обґрунтовано особливості історичного шляху Русі серед сусідніх народів, а також пояснено генезу козацького фактора, що став визначальним у східноєвропейській політиці XVI – XVII століть.

Ключові слова: *Густинський літопис; історична думка; Русь; «перше українське національно-культурне відродження»; документальна пам'ятка*

**HUSTYNSKYI LITOPYS: A DOCUMENTARY MONUMENT
OF UKRAINIAN HISTORICAL THOUGHT
OF THE SEVENTEENTH CENTURY**

SAVCHENKO S.V.¹, *Cand. Sc. (Hist.), Assoc. Prof.,*

PROKOFIEVA K.A.^{2*}, *Cand.Sc. (Phil.), Assoc. Prof.,*

RESHETILOVA O.M.³, *Cand. Sc. (Ped.), Assoc. Prof.*

¹ Department of Business Documentation Management and Information Activity, National Metallurgical Academy of Ukraine, 4, Naharina Ave., 49005, Dnipro, Ukraine, tel. +38 (056) 746-30-87, e-mail: doc_info@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-3615-2343

^{2*} Department of Business Documentation Management and Information Activity, National Metallurgical Academy of Ukraine, 4, Naharina Ave., 49005, Dnipro, Ukraine, tel. +38 (056) 746-30-87, e-mail: doc_info@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-4242-3346

³ Department of Business Documentation Management and Information Activity, National Metallurgical Academy of Ukraine, 4, Naharina Ave., 49005, Dnipro, Ukraine, tel. +38 (056) 746-30-87, e-mail: doc_info@ukr.net, ORCID ID: 0000-0002-7975-0773

Abstract. Ukrainian historical thought of the seventeenth century is an interesting intellectual phenomenon, the genesis and social and cultural functioning of which took place against the background of political, geopolitical and interfaith confrontation in Eastern Europe. In Ukrainian historiography, this period of cultural and intellectual development was called “the first Ukrainian national and cultural revival”. Its characteristic feature was the growing interest of society in historical memory, in particular, in the memory of the Ancient Rus era as the origins of Rus-Ukraine, which is trying to find its place among other peoples of Europe. The question of reflecting the ancient n era in the historical thought of Ukraine in the late sixteenth – seventeenth centuries. in historiography it is elaborated in fragments, within the framework of side plots, at best, at the level of coverage of the views of individual authors (Feodosii Sofonovych, Inokentii Hizel, author of the Ukrainian Chronograph, some Polish writers, etc.). Among the monuments of historical thought of this tame period, the “Hustynskyi Litopys” attracts attention, the authorship of

which is still the subject of discussion. The problem of authorship of the monument is quite old, but this issue has not been finally resolved. There is an assumption that in the 20s of the seventeenth century Zacharii Kopystenskyi worked on the chronicle. The list of Mykhailo Losytskyi, the hieromonk of the Hustyn monastery, made in 1670, is considered to be the final edition of the monument. This editing preserves the conceptual identity and consistency of presentation. The chronicle, despite its conceptual dependence on Polish literature, is based on its own concept, within substantiates the peculiarities of Rus' historical path among neighboring peoples, and explains the genesis of the Cossack factor, which became decisive in Eastern European politics of the sixteenth and seventeenth centuries. Ukrainian historical thought in the form of a chronicle of the 16–17th century needs further meticulous research.

Keywords: *Gustyn chronicle; historical thought; Rus'; "The first Ukrainian national and cultural revival"; documentary monument*

Період кінця XVI – XVII ст. отримав в історіографії метафору «українське національне відродження». Однією з ознак відродження, яке відбувалося в умовах міжконфесійної та політичної боротьби, було зацікавлення жителів України своїм минулим, звернення до Давньої Русі в пошуках давнини, яка могла б надати легітимності багатьом тогочасним реаліям.

У XVII столітті в Україні виникає низка історичних праць, в яких автори прагнули подати історію Русі в її безперервній тяглості аж до XVI – XVII ст. – так званих «козацьких часів». Особливістю творчого стилю та методу українських авторів були концептуалізм, чітка авторська позиція.

Історичний контекст був таким. Одразу після укладення Берестейської унії 1596 року і виникнення уніатства та уніатської церкви перед діячами православного табору постало завдання: обґрунтувати свої права та привілеї, надані руськими князями та польськими королями; довести, що унія – це річ «нова» в історії, тому її представники не мають прав на жодні привілеї та на місце у суспільстві.

Особливо це завдання стало актуальним після хіротонії нового православного єпископату патріархом Феофаном 1621 року. У свою чергу, представники унії намагалися переконати суспільство і владу в тому, що справжня Руська церква була і є унійною, тобто в єдності з Римом, і привілеї, надані руськими, литовськими та польськими державцями, стосуються саме її, а не православних «схизматиків».

Полеміка, що спалахнула з особливою силою на початку XVII ст., породила величезну масу апологетичної літератури як з боку католицьких та уніатських, так і з

боку православних полемістів. Початок цієї полеміки дав поштовх до створення перших спроб узагальнення руської історії, намагання свідомо прив'язати давньоруську історію до сучасності, простежити нитки спадкоємності між давньоруськими реаліями та українською дійсністю XVII ст.

Особливістю стилю та методу українських авторів були концептуалізм, чітка історична позиція. «Українські письменники, – пише Ф. Сисин, – віддзеркалювали великою мірою тенденцію «вестернізації». Ці нові форми історіографічної творчості переймали українські історики з польської історіографії, яка мала значний вплив на формування ранньомодерних історичних концепцій.

Питання про вплив польської історіографії на українську історичну думку трансформувалося в проблему «неадекватності» образу Давньої Русі, оскільки цей образ був запозичений з польської історичної науки і не спирався на автентичну давньоруську літописну традицію. «Саме польські джерела, – стверджує О. Толочко, – задають параметри й устанавлюють парадигми київського розуміння київської ж історії» [3, с. 115]. Попри певну слухність цих міркувань, в них криється методологічна помилка: ототожнення історичного минулого з текстами про нього та ігнорування усного передання, неписаної традиції.

Відомо, що українські письменники не сліпо копіювали концепції польських істориків, а ретельно відбирали з них те, що могли використати для обґрунтування власних, часто антипольських та антикатолицьких поглядів. Наприклад,

Феодосій Софонович, котрий використовував як джерело своєї праці і давньоруський літописний звід, і «Хроніку» Стрийковського, свідомо пропускав невідому для Русі інформацію, або вносив свої пояснення, які виразно розкривають патріотичні думки хроніста.

Подібний метод «фільтрації» застосовували й інші українські автори. Крім того, навіть уже той факт, що київські інтелектуали почали звертатися до хронік польських авторів у пошуках власного коріння, свідчить про функціонування механізму історичної пам'яті, що спиралася на усну (передання), а не писемну традицію. Варто також згадати, що джерелами польських хронік часто виступали давньоруські літописи. Ян Длугош використовував звід, споріднений із загальноруським зводом, який був джерелом Новгородського IV та Софійського I літописів. Крім цього зводу, польський історик використовував Московський літописний звід 1480 року та західно-руський літопис.

Це не значить, що асиміляція латинських та західних елементів у слов'янську православну культурну традицію відбувалася легко серед українців. Однак, у XVII ст. в Україні ми можемо спостерігати пристосування нових форм історіописання до православної слов'янської культури» [5, с. 396].

Зазначимо, що питання відображення давньоруської епохи в історичній думці України кінця XVI – XVII ст. в історіографії опрацьоване фрагментарно, в межах побічних сюжетів, у кращому разі, на рівні висвітлення поглядів окремих авторів (Феодосія Софоновича, Інокентія Гізеля, автора Українського Хронографа, деяких польських письменників та ін.).

Попри більш-менш ґрунтовне для XVI ст. висвітлення історії Русі у працях польських істориків (Длугоша, Меховського, Бельських, особливо Стрийковського), попри лояльність та толерантність деяких із них до українців, їх візія була візією зовнішньою. Це були погляди поляків та католиків, які часто

просто не розуміли специфіки русько-української історії, православної цивілізації та ментальності, а Длугош вважав русинів «схизматиками» вже із самого початку запровадження християнства на Русі, «схизму» розглядав як причину всіх бід у польсько-руських взаєминах.

Пробудження руської національної та історичної самосвідомості в Україні кінця XVI–XVII ст. зробило очевидною потребу українців подивитися на історію власної Батьківщини своїми очима. Однією зі спроб узагальнити історичний шлях Русі був «Густинський літопис» (далі – ГЛ).

Проблема авторства пам'ятки досить давня, але остаточно це питання вирішене так і не було. Є припущення, що у 20-х роках XVII ст. над літописом працював Захарія Копистенський. Остаточною редакцією пам'ятки вважається список Михайла Лосицького, ієромонаха Густинського монастиря, виготовлений 1670 року. Завдяки цьому редагуванню пам'ятка зберігає концептуальну самототожність та послідовність викладу.

Автор ГЛ ототожнює етнічний та лінгвістичний чинник, стверджуючи, що «...всі народи слов'янські єдиного суть отця сини, бо єдиноголосся мови їхньої показує, що вони є єдиним народом» [4, с. 149]. Є підстави припустити, що під терміном «єдиний народ» анонімний автор мав на увазі щось на зразок суперетносу, однак за браком відповідної етнологічної термінології мусив вжити цей невизначений термін, що вносить плутанину в питання ієрархії ідентичностей.

Завданням ГЛ було звеличення Русі, ознайомлення мешканців України з її славною історією. За автором, велич Русі у давні часи проявлялася в тому, що руси брали участь мало не у всіх важливих подіях світової історії: вони тримали в покорі македонян, завоювали Рим, «Африку посіли» тощо [4, с. 150–152].

Провідним мотивом ГЛ виступає виражений панславізм, притаманний польській історичній думці XVI століття. Принаймні, ідея слов'янської етнолінгвістичної єдності займає не менше

місця у свідомості автора, ніж ідея православ'я: «...поляне, древляне, севери, кривичи и проч., или якоже и нині, Москва, Білая Русь, Волинь, Подоля, Україна, Подгоря и проч. Но обаче аще и различне есть во именовании волостем: но вістно есть всім, яко сии всі однокровни и единораствли, се бо суть и нині всі ж общеединим іменем Русь нарицаются...» [2, т. 2, с. 236].

Літописець викладає усі на той час поширені версії походження етноніму «Русь», але віддає перевагу версії варязькій, про походження назви «Русь» від імені Рюрика: «...Нестор глаголет, яко от вожа, си есть князя своего Рурика, сие имя прият Русь... Сице и наша Русь от Рюрика князя своего, иже из руские земли к ним пришед..., от его же рода даже и доселе руские князи род свой ведут». До Рюрика автор ставиться з особливою пошаною, називаючи його «единовластец всей земли» [2, т. 2, с. 235].

Рівень історичного мислення XVII ст. не давав можливості зрозуміти, що единовладдя, самодержавство як таке не було властиве державному ладові Давньої Русі. Це не дивно, автор літопису знав лише дві державно-політичні моделі: аристократичну монархію Польщі та самодержавство Москви, які вважав універсальними та вічними. Ідея еволюції політичного устрою не вкладалася у свідомість літописця.

Характерне для ідейної позиції автора прагнення посилити прив'язку Русі та Руської Церкви до апостольського коріння покликанням на те, що «...Павел апостол есть наш руський апостол, понеже бо проповідая в Мисии и Иллирии, си есть в словенской земли... Єдино бо есть Русь, и словене, и Болгари и мурави...» [2, т. 2, с. 238].

В такий спосіб, до руської спадщини автор включає й апостольську місію св. Павла. Автор літопису викладає концепцію п'ятиетапного хрещення Русі, на відміну від «Палінодії» Копистенського, де пропонується чотириетапна схема. Головними джерелами історичних

відомостей для нього є, як це видно з покликань, праці Кромера, Бельського, Стрийковського та Гваньїні [2, т. 2, с. 251–256].

Початок козаків за «Густинським літописом» належить до 1516 року. Засновником цього «бранилюбивого народу» виступає, за автором, «Козак», – «...от него же и сами козаки потом козаками нарекошася...» [2, т. 2, с. 367]. Пояснюючи виникнення козацтва військовими обставинами на теренах Речі Посполитої, літописець таки прагне відшукати коріння цього феномена у глибині століть, пояснюючи передумови виникнення козацтва войовничим характером русинів. Про іншоетнічне походження козацтва в літописі не йдеться.

До смислових меж авторського поняття «наша земля» Москва не входить, незважаючи на доброзичливе ставлення до неї. Відмінності у національному характері українців та росіян, які для сучасників були очевидними, письменник прагне пояснити концепцією походження їх від різних гілок Яфета: українці пішли від «Рифата, сина Гомерового, а онука Афетового ...», і не такі злі були, як мосхи́ни», а росіяни – від Мосоха, шостого сина Яфета [1, с. 165].

Втім, письменник, заради об'єктивності, не наполягає на цій концепції і викладає поряд ще дві: про походження всіх слов'ян від мосхів та про те, що «народи, які пішли од обох, в одне змішалися і слов'янами нареклися». В усіх випадках старшинство належить мосхам – синам, а не онукам Яфета [4, с. 147–148]. Та попри це, києво-руська історія, викладена автором ГЛ, виявляється пов'язаною саме з «онуками» – «нашою (руською) землею». Москва ж постає в цьому історичному контексті як чужий, хоча й позитивний герой.

Можемо погодитися із висновком Френка Сисина, що значення Густинського літопису полягає в тому, що він є «першою в XVII ст. працею, що пояснює роль козацтва і забезпечує історичний континуїтет українських земель та їхнього центру – Києва» [6, с. 299]. Але не менш вагомими доробками українських православних

авторів, що впроваджували нові концептуальні схеми до структур історичної пам'яті, були «Протестація» митрополита Йова Борецького, «Вірші» Касіяна Саковича, які виводили козацтво з давньоруських часів, а також «Кройнік» Феодосія Софоновича, «Патерикон» митрополита Сильвестра Косова, «Тератургема» Афанасія Кальнофойського,

«Літос» митрополита Петра Могили, «Синопис» Інокентія Гізеля та інші твори історико-полемічного жанру.

Концепції та історичні схеми вказаних творів, включаючи і Густинський літопис, значною мірою увійшли до ідейного фонду професійної історіографії наступних двох століть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Павел Алеппский. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским. Вып. 2. Пер. с араб. и предисл. Г. Муркоса. Москва : Об-во истории и древностей Российских при Моск. ун-те, 1897. 202 с.
2. Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археологической комиссией : в 24 т. Санкт-Петербург : Археологическая комиссия, 1841–1921.
3. Толочко О. «Русь» очима «України» : в пошуках самоідентифікації та континуїтету. *Сучасність*. 1994. № 1. С. 111–117.
4. Українська література XVII ст. За ред. О. Мишанича. Київ : Наукова думка, 1987. 608 с.
5. Sysyn F. E. Concepts of Nationhood in Ukrainian History Writing: 1620–1690. *Harvard Ukrainian Studies*. Vol. 10, № 3/4. 1986. 396 p.
6. Sysyn F. E. The Cultural, Social and Political Context of Ukrainian History. Writing: 1620–1690. *Europa Orientalis*. Rome. Vol. 5. 1986. Pp. 285–310.

REFERENCES

1. Pavel Aleppsky. *Puteshestviye antiokhiyskogo patriarkha Makariya v Rossiyu v polovine XVII veka, opisannoye yego synom arkhidiakonom Pavlom Aleppskim* [The journey of Patriarch Macarius of Antioch to Russia in the middle of the 17th century, described by his son Archdeacon Paul of Aleppo]. Iss. 2. Trans. to arab. and foreword. G. Murkos. Moscow : Society of Russian history and antiquities at Moscow University, 1897, 202 p. (in Russian)
2. *Polnoye sobraniye russkikh letopisey, izdannoye po vysochayshemu poveleniyu Arkheograficheskoyu komissiyeyu : v 24 t.* [Complete collection of Russian chronicles, published by the highest order by the Archaeographic Commission : in 24 vol.]. Saint-Petersburg Archeographic commission, 1841–1921. (in Russian)
3. Tolochko O. "Rus'" ochyma "Ukrayiny" : v poshukakh samoidentyfikatsiyi ta kontynuyitetu ["Russia" through the eyes of "Ukraine" : in search of self-identification and continuity]. *Suchasnist'* [Modernity]. 1994, no. 1, pp. 111–117. (in Ukrainian)
4. *Ukrayins'ka literatura XVII st.* [Ukrainian Literature XVII century]. Ed. by O. Mishanich. Kyiv : Naukova Dumka Publ., 1987, 608 p. (in Ukrainian)
5. Sysyn F.E. Concepts of Nationhood in Ukrainian History Writing: 1620–1690. *Harvard Ukrainian Studies*. 1986, vol. 10, no. 3/4, 396 p.
6. Sysyn F.E. The Cultural, Social and Political Context of Ukrainian History. Writing: 1620–1690. *Europa Orientalis*. Rome. 1986, vol.5, pp. 285–310.

Надійшла до редакції: 23.09.2021.